

80 jaar Amsterdamse muurflora

In het verleden werd er in Amsterdam nauwelijks rekening gehouden met muurflora van grachten, sluizen en bruggen. In de loop van de jaren kantelde dit; nu is het stimuleren van muurplanten in al hun verscheidenheid het beleidsstreven, een succesvolle weg.

Inleiding

Al 80 jaar – met een aftrap in 1943 – is de Amsterdamse muurflora in studie. Het is een traditie waarbij een vrijwilligerscollectief van floristen periodiek de hele binnenstad systematisch bekijkt, daarbij alle bijzondere muurplanten noteert. In recente jaren groeide de samenwerking met de gemeente Amsterdam. In 2023 was er een nieuwe mijlpaal. De gemeente verstreekte een opdracht aan b&d Natuuradvies om samen met de muurplantenwerkgroep van de KNNV Amsterdam in muurplantenseizoen 2023/2024 de kademuren, bruggen en sluizen in de binnenstad op de Amsterdamse beleidsoorten¹ te karteren.² Van al deze gekarteerde soorten zijn de groeiplaatsen nu exact vastgelegd, van belang voor de bescherming van de muurflora, zowel bij instandhouding (renovaties) als bij verdere ontwikkeling.

Met alle onderzoeksjaren, de lange tijdreeks, is er ook zicht op trends. Met name in recente jaren, waarvan de gegevens gedetailleerder zijn. Er zijn structurele trends, over de hele tijdspanne van 80 jaar bezien, zoals veroorzaakt door de klimaatopwarming, naast ook kort durende effecten ten gevolge van restauraties en grillige weersomstandigheden. Het hele verhaal laat zich schetsen aan de hand van een achttal uitgelichte muurplanten en een totaaloverzicht van alle muurvarens.

Het onderzoeksgebied en werkwijze

Alleen de muren van grachten, sluizen en bruggen in het centrum van

Zwartsteel.

Amsterdam zijn geïnventariseerd op muurplanten. Het Oostelijk Havengebied met zijn uitgestrekte basalten kademuren, een eldorado voor varens, bleef buiten beschouwing. Dit omdat daar geen onderhoud op de kademuren is gepland en omdat dit gebied een beschermde status heeft. Op de onderzoeksresultaten heeft deze uitsluiting geen invloed; de binnenstad, die in alle onderzoeksjaren op vergelijkbare wijze en omvang is bekeken, is het vaste monitoringsgebied.

Bij eerdere inventarisaties is alles handmatig op kaart gezet en daarna ingevoerd. Nu gebeurde

dit deels ook digitaal met de app VERA. Helaas blijkt dat de GPS-fix in de binnenstad niet altijd nauwkeurig genoeg is. Om de precieze locatie vast te leggen zijn daarom ook de huisnummers van de grachtenpanden genoteerd. Bij heel brede panden of kades zonder aanliggend huis zoals bij dwarsstraten of parkjes wordt de locatie zo goed mogelijk omschreven. Deze informatie is op kaart genoteerd of vastgelegd bij de waarneming in VERA.

De deelnemers waren verplicht om een reddingsvest en een felgekleurd hesje te dragen. De kademuren zijn vaak moeizaam

MUURFLORA-ONDERZOEKSHISTORIE

Er is geen stad in Nederland waar zo intensief en langdurig naar muurplanten is gekeken. In 1943 startte het onderzoek 'Langs de Amsterdamse grachten'.³ Daarop volgde een eerste volledige grachtenschouw in 1954, gericht op de muurflora van de hele binnenstad. Het leverde het 'Grachtkantenrapport' (1956) op: een klassieker⁴ met Sam Segal als icoon.⁵ In 1987 werd deze hele operatie herhaald; de inspectie van 100 km grachtmuur met een kartering van alle typische muurplanten.⁶ Het was ook het jaar van de oprichting van de Muurplantenwerkgroep Amsterdam, waarmee periodiek terugkerende volledige inventarisaties structureel werden ingezet. 2023 bracht een nieuwe mijlpaal: 80 jaar hoofdstedelijk muurplanten-onderzoek met een negende algehele inventarisatie. Daarmee is een mooie tijdreeks ontstaan, die de geschiedenis van de Amsterdamse muurflora vertelt.⁷

De werkgroep richtte zich niet alleen op het inventariseren van de muurflora, maar ook op de bescherming daarvan. Bij het onderhoud van kademuuren werd aanvankelijk zelden rekening gehouden met zeldzame en/of beschermde muurplanten zodat grote groeiplaatsen van Tong- en Steenbreekvarens verloren gingen. Niet alleen door het onderhoud aan de muren maar in die tijd streefde de Stadsreiniging Amsterdam ook naar 'schone' muren. Vrij van planten!

De tijden zijn gelukkig veranderd. Kreeg de gemeente Amsterdam na een inventarisatie in 2009 nog ongevraagd het eindrapport, waarvan het afwachten was wat er mee zou gebeuren. Het leidde tot een ommekeer; in 2013 volgde er een hernieuwde inventarisatie waarbij, met het oog op behoud, alle vindplaatsen – op de website maps.amsterdam.nl/muurflora – voor een ieder zichtbaar werden. De jaren verstreken, het be-

schermingsbeleid ging voort, de verspreidingsgegevens verouderden. Hoog tijd voor de actualisatie. Die is er nu!

Met recent gemeentelijk soortenbeleid (Amsterdamse gedragscode Flora en Fauna 2022) is de muurflora tot speerpunt verheven; vergroening van muren het devies. Actueel ook vanwege de grootscheepse kademuur-renovaties die de stad wachten. Er is een operatie ingezet die beide belangen combineert. Een veilige constructie mét muurplantvriendelijk maatwerk; met een kalkmortel (zachte specie) waarop muurvegetaties goed gedijen. Nieuw is de betonnen achterwand, technisch solide maar een blokkade voor de muurflora. Muur en het achterliggende vochtige grondlichaam raken erdoor gescheiden; de planten komen droog te staan. Een oplossing is er: een extra spouw met een watervoerend substraat tussen wand en muur. Dit natuurinclusieve kadesysteem blijkt een succes.

De muurplantenwerkgroep in 2023.
Foto: Aafke van Nierop.

toegankelijk door allerlei obstakels, variërend van gestalde fietsen tot meertouwen van woonboten. Daarbij is de bovenkant van deksteen bij regen spekglad.

Invloed van het weer

Het weer heeft effect op de ontwikkeling van muurbegroeiingen. Koude winters en met name lange vorstperiodes, maar ook langdurige droogte en warme zomers, hebben een nadelige invloed op muurvegetaties. Langdurige natte periodes stimuleren de vestiging van varens, waarvan vooral pioniersoorten als Tongvaren profiteren. Zo schommelt het aantal, voor vorst gevoelige tongvarens van jaar

tot jaar onder invloed van het weer. Dit maakt het soms lastig trends over langere perioden te bepalen.

Trends muurplanten

Sommige muurplanten zitten in de lift, andere verliezen terrein. Het soortenoverzicht en de tabel (zie pagina 14-15) schetsen het geheel en de verbijzonderingen daarbij.

Een blijvend muurplantenbolwerk

Amsterdam vormt nationaal gezien een belangrijk muurplantenbolwerk. De stad heeft zijn rijkdom te danken aan 100 kilometer geschikt gracht- en kademuurbiotop. Vooral de veelheid aan varens is

80 jaar muurvarens in Amsterdamse binnenstad¹

@Ton Denters 10 augustus 2024

Soorten	Sleuteljaren	1954 ² 15	1989 19	2004 17	2007 19	2009 20	2011 21	2024 25	Trend
01 Zwartsteel <i>Asplenium adiantum-nigrum</i>	sinds 1989		7	190 ³	230	317	198	330	+/-
02 Schubvaren <i>Asplenium ceterach</i>	sinds 1987		1	150	170	279	547	914	+
03 Genaalde streepvaren <i>Asplenium fontanum</i>	1988-1992		2	†					†
04 Lancetvormige streepvaren <i>Asplenium obovatum lanceolatum</i>	sinds 2011					1	1	nvt	
05 Getrapte streepvaren <i>Asplenium pachyrachis</i>	sinds 2018							+	nieuw
06 Muurvaren <i>Asplenium ruta-muraria</i>		+	6.000	10.000	11.000	[11.500]	[15.000]	[80.000]	++
07 Tongvaren <i>Asplenium scolopendrium</i>		[400]	350	1.275	2.000	1.980	[2.150]	2.400	+
08 Steenbreekvaren <i>Asplenium trichomanes</i>		[>150]	700	3.200	4.300	5.505	[6.040]	7.300	+
09 Groensteel <i>Asplenium viride</i>	sinds 2000			1	3	3	3	1	nvt
10 Wijfjesvaren <i>Athyrium filix-femina</i>		[150]	130	110	60	50	20	5	--
11 Blaasvaren <i>Cystopteris fragilis</i> ⁴		[10]	2	40	30	17	?	11	-
12 IJzervaren <i>Cyrtomium falcatum</i>		[30]	5	2	2	4	?	†	†
13 Smalle ijzervaren <i>Cyrtomium fortunei</i>	sinds 2007				1	31	9	9	+
14 Geschubde mannetjesvaren <i>Dryopteris affinis</i>								+	nieuw
15 Kamvaren <i>Dryopteris cristata</i>	?	[1]							eenmalig
16 Smalle stekelvaren <i>Dryopteris carthusiana</i>		+	240	150	150	[200]	[200]	< 10	--
17 Brede stekelvaren <i>Dryopteris dilatata</i>	?	+	10	10	20	[20]	[30]	[20]	+/-
18 Mannetjesvaren <i>Dryopteris filix-mas</i>		+	6.000	5.500	5.500	[6.000]	[6.000]	[1.500]	--
19 Zwarte mannetjesvaren <i>Dryopteris wallichiana</i>								2	nieuw
20 Gebogen driehoeksvaren <i>Gymnocarpium dryopteris</i>		[30]	12	2	†			1	--
21 Rechte driehoeksvaren <i>Gymnocarpium robertianum</i>	1987-1989		1	†					†
22 Struisvaren <i>Matteuccia struthiopteris</i>						1	†		eenmalig
23 Koningsvaren <i>Osmunda regalis</i>			2	x	x	x	1	1	efemeer
24 Brede eikvaren <i>Polypodium interjectum</i>			8	60	+	+	[5.000]	[40.000]	+++
25 Gewone eikvaren <i>Polypodium vulgare</i>		+	1.500	5.000	6.500	[7.000]	[12.000]	[12.000]	++
26 Stijve naaldvaren <i>Polystichum aculeatum</i>	sinds 1989		1	2	2	6	9	6	+
27 Zwaardvaren <i>Polystichum minutum</i>	geïntroduceerd 2023							+	nvt
28 Glansschildvaren <i>Polystichum polyblepharum</i>	sinds 2008					1	1	?	efemeer
29 Zachte naaldvaren <i>Polystichum setiferum</i>	1996-'02; opnieuw > '05				1	x	2	10	+
30 Adelaarsvaren <i>Pteridium aquilinum</i>		[30]	x	x	2	1		1	efemeer
31 Lintvaren <i>Pteris cretica</i>	1953-57 / '62 / '87 -98	1	1					eenmalig	
32 Moerasvaren <i>Thelypteris palustris</i>		[60]	12	8	8		54	< 10	-

Legenda

Trend: +++ / ++ = (zeer) sterk vooruit gegaan; + = vooruitgaand; +/- = ongeveer gelijk; - = achteruitgaand; -- = sterk achteruitgaand; † verdwenen; nvt = beperkt tot één locatie; [..] = schatting.

Noten

- 1 Gecorrigeerde cijfers, zonder aantallen Oostelijk Havengebied
- 2 Geschatte aantal planten aan de hand van Koningsdaal, C. van & J. Reynders. 1956. Grachtkantenrapport. NJN Amsterdam.
- 3 In 2002 had de populatie nog een omvang van 500 planten.
- 4 Populatie bij het Kadoelengemaal (65 planten) niet meegerekend.

ongekend. Nergens in ons land staan binnen een straal van enkele kilometers zoveel verschillende varensoorten bijeen als in Amsterdam, over de jaren heen 32 in getal met nu een nieuw jaarrecord van 25. Daarbij de crème de la crème, waaronder Schubvaren, Groensteel en Lancetvormige streepvaren. Opvallend is ook het voorkomen van Vijgenboom. Daarnaast is Amsterdam het domein van opvallende muurplanten als Gele en Geelwitte helmbloem, Muurfijnstraal, Halsbloem, Tripmadam,

Rode spoorbloem en na schatting zo'n 400 bijkomende muurbewoende soorten. Doelsoorten als Zwartsteel, Tong- en Steenbreekvaren namen flink toe maar andere, vooral vochtkritische soorten, hebben het zwaar en zijn in aantal afgenomen zoals Blaasvaren en Wijfjesvaren. Verheugend is de terugkeer van de kwetsbare Koningsvaren en Gebogen driehoeksvaren; na jaren afwezigheid nu weer gevonden. Al met al neemt de soortenrijkdom de laatste jaren op de kademuren

in Amsterdam gestaag toe en niet alleen bij de varens. Dit is een verheugende ontwikkeling. De nieuwe methodes die gebruikt worden bij de renovatie van kademuren garanderen dat deze opmars zich zal voortzetten.

**Tekst: Peter Wetzels (FLORON-district Groot-Amsterdam),
Ton Denters (Gemeente Amsterdam)**

Foto's (tenzij anders aangegeven): Ton Denters

Soortenoverzicht

Gele helmbloem

Gele helmbloem heeft nu 40 groeiplaatsen met in totaal 195 individuen. De trend is stabiel.

Zwartsteel

Vanaf 1989 is Zwartsteel bekend in Amsterdam met daarna een uitbreiding tot 500 exemplaren in 2002. Daarna gingen groeiplaatsen verloren met een teruggang tot circa 200 planten. Recent tekent zich herstel af, de huidige populatieomvang is 330.

Schubvaren

Speciaal is de positie van Schubvaren, met in 1987 één plant op het Stenen Hoofd (landtong met kademuren nabij Het IJ), nu 888. Daarmee is het de grootste groeiplaats van de Lage Landen. Nieuw zijn enkele kleine vestigingen in de omgeving.

Muurvaren

Als droogteresistente soort heeft het de droogteperiodes goed doorstaan. De schatting is dat er 80.000 exemplaren op de muren voorkomen. Dat is 5 keer zo veel als de laatste schatting uit 2013.

Tongvaren

Huidige aantal circa 2.400. Deze soort gedraagt zich als een pionier. Bij elke inventarisatie zijn er vele nieuwe groei-plekken maar op evenzovele is Tongvaren weer verdwenen. Sinds 2004 is er sprake van een verdubbeling.

Steenbreekvaren

Huidige aantal circa 7.300. Steenbreekvaren handhaaft zich prima, er zijn veel locaties waar ze jaar op jaar een vaste waarde is. De oudst bekende plek is die van de Weteringsluisjes; daar groeit ze sinds 1953 en overleefde er meerdere restauraties. De soort groeit in clusters, wat tellen lastig maakt. Evengoed is de trend duidelijk: er is net als bij Tongvaren sprake van een verdubbeling.

Gewone eikvaren en Brede eikvaren

Gewone en Brede eikvaren lijken sterk op elkaar en alleen door varenexperts van elkaar te onderscheiden. De Amsterdamse muureikvarens zijn in 2015 uitvoerig onderzocht: microscopisch en op DNA-gewicht. Opvallend is de sterke opkomst van Brede eikvaren; met circa 80% nu de meest voorkomende representant. Gewone eikvaren –voorheen (in de periode tot 1990) in overtal- kent kleinere, stabiele populaties op oude havenmuren. De geschatte populatie eikvarens bedraagt 52.000; een 10-voudige toename sinds 2004.

Muurnavel

Muurnavel telt twee groeikernen: in toenemend aantal, nu 400, op de basalten kademuren van Het Stenen Hoofd en enkele 10-tallen exemplaren op de Entrepotdokkade.

Schubvaren, hier op het Stenen Hoofd, neemt toe in Amsterdam.

Bronnen

- 1 De Amsterdamse beleidsoorten zijn Gele helmbloem, Steenbreekvaren, Tongvaren, Zwartsteel, Muurnavel, Schubvaren, Blaasvaren, Groensteel, Lancetvormige streepvaren, Halsbloem, IJzerhard, Stengelomvattend en Steenhavikskruid.
- 2 Besteman, B. 2024. Muurplanten Amsterdam 2023-2024. b&d Natuuradvies.
- 3 Meijer, W. De Levende Natuur. 1943, p.156-157.
- 4 Koningsdaal, C. van & J. Reynders. 1956. Grachtkantenrapport. NJN Amsterdam.
- 5 Segal was in de vijftiger jaren grondlegger van het muuronderzoek en dé grootheid op het gebied van muurvegetaties met internationaal vermaard onderzoek en zijn dissertatie 'Ecology of Wall Vegetations' (1969).
- 6 Denters, T. 1989. Muurplanten in Amsterdam; bijzonder en bedreigd. Rapport Provincie Noord-Holland.
- 7 1954 / 1987 / 1997 / 2002 / 2004 / 2007 / 2009 / 2011 en 2023.

Het rapport over de in 2023/2024 uitgevoerde monitoring kan worden gedownload op www.floron.nl/Onderzoek-Advies/Muurplanten